

О. Онищенко, акад. НАН України, голова Інформаційно-бібліотечної ради НАН України

Бібліотека і «цифрове» покоління: нова ситуація – нові форми роботи (Доповідь, виголошена на Міжнародній науковій конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору» 4 жовтня 2016 року) // Бібліотечний вісник. – 2016. – № 5. – С. 3–5.

Для бібліотечного співтовариства нині доленосно важливо зорієнтуватися в перспективі – заново знайти своє незамінне місце в суспільстві, культурі, інтелектуальному житті особи. Знайти заново (і це принципово!), бо стрімко змінюється все, на основі чого традиційно будувалася бібліотечна діяльність: виробництво, накопичення, опрацювання, поширення інформації, інформаційні потреби і способи їх задоволення. Сьогодні змінюється сам споживач інформації. Утверджується новий тип грамотності, новий тип освіченої людини. А бібліотеки завжди працювали на розвиток грамотності і освіченості. Тому недопустимо пасивно спостерігати за якісною зміною ситуації.

«Цифрова» культура, яка дедалі більше стає визначальним чинником суспільного життя, об'єктивно уготовує бібліотекам чільне місце у своєму середовищі, але за умов системної переорієнтації на цифрові технології співробітництва, передавання і освоєння інформації. До появи комп'ютера, Інтернета, електронних носіїв інформації бібліотека мала справу з книжками, журналами, газетами (переважно), рукописами (бібліотечними перлинами) і ще на додаток – зі звуковою і візуальною продукцією. З цими носіями інформації бібліотека і працювала, збираючи, накопичуючи та надаючи їх усім бажаючим. Навіть при найбільших (мільйонних!) тиражах друковані видання не могли бути доступними кожному вдома, тому люди ходили до бібліотеки за інформацією, знанням, культурними цінностями, інтелектуальним задоволенням. Історично склалася нерозривна пара безпосереднього контакту «бібліотекар – читач». На осмисленні роботи з друкованим інформаційним ресурсом (головним чином) та з фізично присутнім у бібліотеці читачем і виросло все донинішнє теоретичне і практичне бібліотекознавство. На жаль, воно й досі багато в чому накладає відбиток на весь стиль бібліотечного життя. Хоча основний бібліотечний ресурс уже набув цифрового характеру, а можливий читач став віддаленим. Далі все залежатиме від того, зуміє чи не зуміє бібліотека залишитися масово затребуваною на нових просторах перетину нових типів носіїв і нових типів

споживачів інформації. Тут для бібліотеки двері в майбутнє – відчинені або зачинені.

Правда, бібліотеки нині перебувають у перехідному становищі – від переважання традиційних ресурсів і читачів до переважання цифрових ресурсів і шанувальників бібліотеки з числа постійних «мешканців» комп'ютерних мереж («нетманів», як кажуть наші англомовні колеги). Врахування проблем переходу – архіважлива справа, суть якої в оптимізації, гармонізації, інтеграції традицій і новаторства. Щоб не вийшло так, що традиційні методи роботи ми занедбаємо, а нових не виробимо. А це часом нам прямо-таки загрожує. Завдання полягає в тому, щоб одночасно продовжувати збір, накопичення традиційних бібліотечних ресурсів і задовольняти інформаційні потреби традиційних читачів і максимально освоювати новітні інформаційні ресурси та відповідати на запити «цифрового» покоління. Тоді бібліотеки в перехідному періоді вистоять і впевнено ввійдуть у інформаційне середовище.

Читач перехідного періоду різноманітний. І всі його категорії бажані для бібліотеки. Всім їм необхідно приділяти неослабну увагу, щоб не було пустуючих читальних залів.

Можна виокремити узагальнено такі типи сучасних читачів:

- читач – повний традиціоналіст. Він користується лише традиційними ресурсами і працює в читальних залах бібліотеки;
- читач-традиціоналіст, який частково використовує і новітні ресурси, і працює з бібліотекою також у віддаленому режимі;
- інтернет-читач, котрий користується переважно електронними ресурсами і віддаленим доступом, але періодично відвідує бібліотеку і працює з традиційними носіями інформації;
- «чистий» інтернет-читач. Завсідник мереж – «нетман». Він працює тільки з електронними ресурсами і лише в режимі віддаленого доступу;
- творець електронних ресурсів. Створює цифрові інформаційні продукти. Може передавати їх до бібліотеки і може користуватися електронним фондом бібліотеки, звичайно, у віддаленому доступі.

Все це реальні користувачі інформацією. І всі вони можуть бути відвідувачами (безпосередньо чи через сайти) бібліотеки. У свою чергу бібліотека повинна формувати, розрахований на кожну з цих категорій, ресурс і збагачувати форми їх обслуговування. «Традиціоналісту» – книжки, журнали, газети. Тут досвід багатьох століть, хоча можливості бібліотечного представлення друкованої продукції ніколи не можуть бути вичерпаними. Тим читачам, які поєднують використання традиційних і новітніх ресурсів та каналів інформації уже потрібно більше пропонувати цифрової інформації:

повнотекстових універсальних і тематичних баз, бібліографічних баз, оцифрованих архівів, аналітичної продукції, матеріалів з мереж, надавати консультації з пошуку в Інтернеті.

«Нетмани» і творці електронних ресурсів – це вже люди добре обізнані з комп'ютерними справами. З ними слід працювати як з колегами, налагоджувати співробітництво у питаннях пошуку, постачання, використання, оцінки електронних ресурсів. За такого підходу і вони стануть активними прихильниками бібліотеки.

Взагалі, всі, хто шукає знання, інформацію, рано чи пізно, частіше чи рідше, але обов'язково згадує бібліотеку як центр інформаційних ресурсів. І він буде настільки пов'язаний з бібліотекою, наскільки вона зможе відповісти на його запити, потреби, уподобання. Для цього потрібно досконало знати кожен з категорій відвідувачів бібліотеки, мати картину їх поточних і можливих у перспективі інтересів. Тому настала пора організовувати в бібліотеках професійну соціологічну службу.

Парадокс: бібліотека, яка за призначенням зорієнтована на обслуговування читачів, менше всього займається їх вивченням. Читачезнавство – периферійна галузь у бібліотечному знанні. Багато пишеться про фонди, бібліографію, каталогізацію, систематизацію, а про основний об'єкт впливу бібліотеки – читача – між іншим. Спрощені уявлення про читача – це теж одна з причин зменшення читачього контингенту. У бібліотечній соціології криється потужний чинник збагачення бібліотечної теорії і практики. Тут багато нереалізованих резервів нашої галузі.

Традиційний образ відвідувача бібліотеки як просто читача давно не відповідає дійсності. Сучасний відвідувач бібліотеки поєднує в собі цілий букет іпостасей – читач, шукач, користувач, споживач, аналітик, експерт інформації, співконсультант, співтворець, співучасник інформаційного обміну. Він не тільки замовник, а й колега, партнер бібліотекаря в роботі з інформаційними ресурсами. Тому лінію «бібліотекар – читач» («виконавець – замовник») слід перетворити на лінію партнерських стосунків, утверджувати стиль бібліотекарсько-читачього співробітництва – взаємозаінтересованого партнерства. І, мабуть, настав час частіше вживати поняття «бібліотечний партнер», а не «бібліотечний читач». Це – суть важливо. У новому стилі взаємовідносин з'являється багато можливостей залишитися бібліотеці в центрі інформаційних обмінів.

Нові інформаційні ресурси й технології, новий тип грамотності, нові вимоги до використання інформації зумовлюють необхідність посилення просвітницької, експертної, консультативної, інтегративної функції бібліотеки. Новий тип грамотності, побутової культури, що виростає на

швидкозмінних цифрових технологіях, виявився пробним каменем для людей середнього і старшого віку, грамотність яких будувалася на книжці, інших творах друку. Вони мало, а то й зовсім не обізнані з комп'ютерними справами і цифровими технологіями. Вони відстають в освоєнні цифрової культури, почувають себе в цифровому середовищі некомфортно, але дедалі більше відчують потребу вчитися новій грамотності.

Перед бібліотеками постало завдання розгорнути свою просвітницьку функцію в новому варіанті і в ширших масштабах. Відновити своєрідний всеобуч. У даному разі цифровий. І він може бути масовий і надовго. Ще багато років житимуть і працюватимуть люди, котрі сформувалися в традиційній культурі і грамотності. Цифрові технології і апарати швидко змінюються. І навіть ті молоді люди, які з нинішніми електронними приладами і програмним забезпеченням почувають себе впевнено, через деякий час відчують потребу перенавчання і донавчання.

Бібліотеки покликані стати центрами донавчання, перенавчання і просвітництва, інформаційного забезпечення в галузі всього того, що пов'язане з цифровою культурою і грамотністю. Ніша ця поки що системно ніким не зайнята. Бібліотекам доцільно було б організовувати для читачів школи, семінари, тренінги, консультації, інформації з питань освоєння цифрової грамотності, техніки, технологій. Все це масово входить у виробництво, побут, освіту, суспільні відносини. Людина навіть з науковими званнями і ступенями, якщо вона застряла на традиційній грамотності, незабаром гостро відчує своє відставання.

Вже намітився цифровий – культурно-освітній – розрив між тими, хто володіє цифровою грамотністю, може працювати з електронними ресурсами, і тими, хто цього не може, і в першу чергу, через цифрову неграмотність. Футурологи вбачають у цьому конфлікт конфліктів переходу до інформаційної епохи. Бібліотеки, які мають багатовіковий досвід подолання неосвіченості, утвердження знання і культури в масах, можуть, змушені, зобов'язані зробити вагомий внесок у подолання цифрової нерівності, відставання значних верств суспільства в освоєнні нового типу грамотності. Це дасть їм додатково великі шанси і для самозбереження, і для послідовного входження в нову цивілізаційну атмосферу як повноцінного суб'єкта культури (*Закінчення в наступному номері*).